

مقالات (۱۵۱)

مرکز مطالعات متین

MatinStudies.com

مهارت خلاصه نویسی برای طالب علم

محمد شمیمس | ترجمه: اسامه ملکی

مهارت خلاصه‌نویسی برای طالب علم |

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست محتوا

مقدمه	۴
پیش‌درآمد	۹
مبحث اول: قالب خلاصه‌نویسی	۱۷
مبحث دوم: انواع خلاصه‌نویسی از لحاظ قالب متن اصلی	۲۰
مبحث سوم: مراحل خلاصه‌نویسی	۲۲
مبحث چهارم: انواع خلاصه‌نویسی نزد طالب علم	۲۷
مبحث پنجم: پرسش و پاسخ درباره خلاصه‌نویسی	۳۳

مقدمه

سپاس و ستایش ویژه‌ی خدایی است که به وسیله‌ی قلم آنچه را انسان نمی‌دانست به او آموخت. مخلوقات را آفرید و آنان را روزی داد؛ برخی را توانگر و برخی دیگر را تهیدست گرداند؛ از بندگانش هر که را بخواهد با رحمت خویش هدایت می‌کند و هر که را بخواهد با عدل و قدرت خود گمراه می‌سازد. روزی را بر برخی تنگ می‌گیرد و به برخی دیگر نعمت فراوان می‌بخشد؛ عده‌ای را پست و عده‌ای را سربلند می‌کند. راه هدایت را برای پرهیزگاران آسان کرد و برای آنان دلایلی بریگانگی خود قرار داد؛ چرا که در هر آفریده‌ای نشانه‌ای از اوست. او را همان‌گونه که دوست دارد و می‌پسندد و شایسته‌ی مقام بزرگ و باشکوه اوست، حمد و ثنا می‌گوییم. پروردگارا!

نمی‌توانم ثنای تو را آن‌گونه که شایسته است به جای آورم؛ تو همان‌گونه‌ای که خود، خویشتن را ستوده‌ای. درود و سلام خداوند بر آن بشارت‌دهنده هشاردهنده و چراغ فروزان، سرور ما محمد بن عبدالله ﷺ و بر خاندان و یاران و دوستداران ایشان باد.

اما بعد؛

از لطف خداوند متعال به بنده این است که او را به آموختن علم سودمند راهنمایی کند و آن را نزدش محبوب گرداند، مسیر رسیدن به آن را برایش هموار سازد و آن علم را برایش نافع قرار دهد؛ به گونه‌ای که بنده با آن علم، قصد به دست آوردن رضایت پروردگار را داشته باشد و با نوری از جانب او حرکت کند.

از بزرگترین نعمت‌های خداوند بر من این است که اشتغال به علوم شرعی را در نظرم محبوب کرد، تا جایی که مشغله اصلی شبانه‌روزی‌ام تحصیل علم شرعی شده است. از خداوند متعال درخواست دارم که این اشتغال به تحصیل علم، خالصانه برای خودش باشد؛ چرا که هر کس به خاطر الله علم

مهارت خلاصه‌نویسی برای طالب علم |

کسب کند به راه راست هدایت می‌شود و هر کس که علم را برای جدال، بگو و فخرفروشی به کار گیرد، به راستی راه پستی را درپیش گرفته است.

در اثنای طلب علم، پروردگرم مهارت «خلاصه‌نویسی» را برایم محبوب ساخت و پی بردم که یکی از کوتاه‌ترین راه‌های تحصیل علم، همین خلاصه‌نویسی است. از این رو به خلاصه کردن سلسله‌دروس و کتاب‌هایی که با علوم شرعی و مباحث فکری مرتبط بود روی آوردم. سپس این خلاصه‌ها را بین دوستانم که از بزرگترین نعمت‌های خداوند در این دنیا هستند منتشر کردم؛ حس کردم که برایشان مفید است و برای کسانی که زمان کافی ندارند، وقت فراهم می‌کند.

پس به ذهنم رسید کانالی تلگرامی به نام «نشر الفرائد و تلخیص الفوائد» ایجاد کنم تا هر آنچه از خلاصه‌ها که خداوند در اثنای تحصیل علم برایم آسان کرده، در آن منتشر نمایم؛ به امید آنکه این خلاصه‌ها کمکی برای طلاب علم باشد. در روند فعالیت‌م در این کانال، سؤالات فراوانی از سوی طلاب علم دربارهٔ چگونگی خلاصه‌نویسی، کیفیت آن، ابزارها و همچنین موانع این راه برایم

مهارت خلاصه‌نویسی برای طالب علم |

فرستاده می‌شد. اما از ترس «بالانشینی» و پیش‌دستی در آموزش پیش از موعد، نوشتن در این باره را به تأخیر انداختم. ولی هنگامی که سؤالات زیاد شد، در نوشتن نکاتی که به ذهنم رسیده بود از خداوند متعال کمک خواستم؛ به امید آنکه یاری‌گر پرسشگران باشد. پس این اوراقی که در اختیار شماست، برای تحقق همین امر فراهم شده است.

پیش‌درآمدی درباره‌ی تعریف تلخیص و فواید آن نوشته‌ام و سپس به ۵ مبحث پرداخته‌ام:

مبحث اول: قالب خلاصه‌نویسی

مبحث دوم: انواع خلاصه‌نویسی از لحاظ قالب متن اصلی

مبحث سوم: مراحل نوشتن خلاصه

مبحث چهارم: حوزه‌های خلاصه‌نویسی نزد طالب علم

مبحث پنجم: پرسش و پاسخ‌هایی درباره‌ی خلاصه‌نویسی

مهارت خلاصه‌نویسی برای طالب علم |

هرآنچه در این صفحات آمده، صرفاً تلاشی شخصی بوده و تمام سعی خود را کرده‌ام تا به کسانی که در این باره پرسیده‌اند، کمک نمایم. اعتراف می‌کنم هر خیر و توفیقی که در این جزوه وجود دارد، از فضل پروردگاری شریک من است. او را آن‌گونه که دوست دارد، سپاس می‌گوییم و هر خطا و لغزشی در این صفحات، از سوی من است و از خداوند متعال برای آن طلب مغفرت دارم؛ امیدوارم با منت و بخشش خود، این عمل را از من بپذیرد. از هر برادری که در این نوشته اشکال یا نکته‌ای می‌بیند، درخواست دارم آن را به من برساند.

محمد شمیس

Muhammadshumis25@gmail.com

شوال ۱۴۴۴

پیش‌درآمد

اولاً: تعریف خلاصه‌نویسی

خلاصه‌نویسی به معنای استخراج ایده‌های اصلی از موضوع، در کمترین کلمات ممکن است. فرقی ندارد که این کار از طریق بازنویسی آن‌ها باشد یا با استفاده از بیان اصلی نویسنده، مشروط بر اینکه مقصود را به خوبی ادا کند.

ثانیاً: فواید خلاصه‌نویسی

۱. فهم عمیق (دوراندیشی): دلیل این امر آن است که فرایند خلاصه‌نویسی نیازمند درک مطلب از سوی خواننده یا شنونده و تشخیص مراتب مختلف متن است. برای استخراج ایده اصلی، فرد نیاز دارد تا بین نوشته‌ها تفکیک قائل شود؛ پس بین ایده اصلی، مثال، شاهد، تعریف و استطراد (حاشیه رفتن) تفاوت می‌گذارد. تمام این مهارت‌ها باعث دوراندیشی و تفکر عمیق خواننده یا شنونده می‌شوند و این تمایزگذاری، مهارتی ذهنی و تحلیلی است که انسان از طریق تمرین و ممارست به دست می‌آورد.

۲. تثبیت و رسوخ علم در نفس: این موضوع از دو جهت نمایان می‌شود:

نخست: تحمل و تلاش در یادگیری علم به طور کلی باعث تثبیت آن در نفس می‌شود که شامل حفظ، مباحثه، تدریس و خلاصه‌نویسی است. زمانی که شما همراه با خواندن یا شنیدن، خلاصه‌ای از مطالب تهیه می‌کنید، این کار به رسوخ علم کمک می‌کند؛ حتی اگر آن خلاصه را حفظ نکرده باشید. می‌توانید مقایسه کنید بین سخنرانی‌ای که گذرا شنیده‌اید و سخنرانی‌ای که خلاصه‌اش کرده‌اید؛ تفاوت این دو کاملاً آشکار خواهد بود.

دوم: در مورد حفظ معلوماتی است که باید به حافظه سپرده شوند. برخی معلومات موجود در کتاب‌ها یا سخنرانی‌ها نیاز به حفظ دارند و سپردن آن‌ها به حافظه تنها از طریق شنیدن دشوار است؛ اما اگر این موارد را یادداشت کنید و بر آن‌ها تمرکز نمایید، قطعاً دانش بسیاری کسب خواهید کرد.

۳. سهولت مراجعه که سبب تثبیت علم می‌شود:

احمد بن فرات می‌گوید: «علما متفق هستند که در مسئله حفظ، چیزی مهم‌تر از مراجعه بسیار وجود ندارد». استاد ما احمد السید نیز می‌گوید:

«کسی که علمش را مرور نمی‌کند هرگز موفق نخواهد شد». هیچ طالب علمی در این اختلاف ندارد که مراجعه، رکن اصلی در ساختار علمی است و مرور نکردن، از بزرگترین اسباب ضعف علمی به شمار می‌رود. تمام این‌ها نشان‌دهنده اهمیت و ضرورت مرور برای طالب علم است. بزرگترین مانع مراجعه، حجیم بودن منبع اصلی است که بازگشت به آن را برای بسیاری سنگین می‌کند؛ خلاصه‌نویسی این سنگینی را از بین می‌برد تا مراجعه آسان شود. برای درک بهتر این مطلب، چند نمونه می‌آورم:

الف- یکی از کتاب‌های اساسی در جنبش فکری معاصر، کتاب «مآلات الخطاب المدنی» نوشته شیخ ابراهیم سکران است. این کتاب ۳۵۹ صفحه دارد؛ دانشجو اگر بخواهد این کتاب را مطالعه کند -حتی با سرعت خواندن خوب و توانایی علمی بالا- حداقل نزدیک به ۵ ساعت زمان می‌خواهد. اما بنده این کتاب را در ۱۰۰ صفحه خلاصه کرده‌ام که در کمتر از یک ساعت و نیم خوانده می‌شود. یعنی در همان ۵ ساعتی که صرف اصل کتاب می‌شود،

می‌توان خلاصه را سه بار مطالعه کرد. شکی نیست که این تکرار کمک بزرگی به تثبیت معلومات می‌کند.

ب- کتاب «تحریر علوم الحدیث» از بهترین کتاب‌های معاصر در علم حدیث است. این کتاب ارزشمند حدود ۱۱۰۰ صفحه است؛ یعنی مطالعه آن نزدیک به ۲۰ ساعت زمان می‌برد، در حالی که خلاصه آن حدود ۲۰۰ صفحه است و کمتر از ۴ ساعت خوانده می‌شود. به جای یک بار مطالعه اصل، می‌توان ۵ بار خلاصه را مرور کرد.

ج- سلسله‌دروس «الشرح المطول علی نزهة النظر» از استاد احمد السید که در آن تعلیقات نفیسی بر متن «نزهة النظر» حافظ ابن حجر داده شده است. مدت این سلسله نزدیک به ۳۰ ساعت است؛ اما بنده آن را در ۱۰۰ صفحه خلاصه کرده‌ام که در یک ساعت و نیم خوانده می‌شود. این روش، مراجعه و حفظ علم را بسیار آسان می‌کند.

ملاحظه: این سخن به صورت کلی است، وگرنه برخی موضوعات چنان هستند که باید اصل کتاب را خواند نه خلاصه را.

چهارم: عادت به نوشتن:

طالب علم کوشا همواره در پی بهبود مهارت‌های خویش است. مهارت نوشتن از اساسی‌ترین مواردی است که طالب علم نباید در آن ضعف داشته باشد. تصور نمی‌کنم کسی حقیقتاً طالب علم باشد و به نوشتن عادت نکرده باشد، مگر آنکه توانایی‌اش را نداشته باشد؛ وگرنه اصل این است که از نوشتن بی‌نیاز نباشد. خلاصه‌نویسی میدانی بزرگ برای تمرین و عادت به نوشتن است. مقصود این نیست که طالب علم از ابتدا هر چه نوشت منتشر کند، بلکه در اصل برای خود می‌نویسد. اما اگر خلاصه‌ها برای نشر مفید بودند، نباید فرصت تسهیل علم برای دیگران را به نیت نشر دانش از دست داد؛ چرا که خداوند در پی یاری بنده است تا زمانی که بنده در پی یاری برادرش باشد.

۵. سهولت دسترسی به معلومات هنگام نیاز:

پس از گذشت دو یا سه سال، طالب علم با حجم انبوهی از معلومات مواجه می‌شود که بازیافت آن‌ها بدون نظم دشوار است. خلاصه‌نویسی و به‌ویژه

فهرست‌بندی برای آن، این مشکل را حل می‌کند و دسترسی سریع به اطلاعات دروس و سخنرانی‌ها را فراهم می‌سازد.

مثال: استاد احمد السید در سلسله‌دروس «مصادر التلقي و المعرفة» از موضوع «پیامدهای انکار سنت» سخن گفته است؛ با داشتن خلاصه، دسترسی به این بخش بسیار آسان خواهد بود.

نمونه دیگر: شیخ سلطان العمیری سلسله‌ای با عنوان «البناء الفكري: أسسه و قوانینه» دارد که در آن از «روش‌های مقابله با گفتمان سکولار» سخن گفته است؛ با داشتن خلاصه می‌توان به سرعت به آن مراجعه کرد، در حالی که جستجو در میان ساعت‌ها سخنرانی زمان زیادی می‌برد.

۶. تمرکز بیشتر در اثنای مطالعه یا شنیدن:

حواس‌پرتی هنگام مطالعه یا گوش دادن از آفات رایج است و خلاصه‌نویسی از بهترین راهکارها برای رفع آن است؛ چرا که فرد را مجبور به تمرکز و توجه بالا می‌کند.

۷. سهولت برگزاری سخنرانی و نشر علم:

مهارت خلاصه‌نویسی برای طالب علم |

دعوت به سوی خدا و نشر علم از بزرگترین اسباب نزدیکی به پروردگار است. بسیاری از ما در مراحل نخستین بنای علمی، وقت کافی برای آماده‌سازی دروس نداریم؛ اما شخصی که به خلاصه‌نویسی اهتمام می‌ورزد، این کار در بنای علمی‌اش تأثیر بسزایی دارد و هم‌زمان به او برای نشر علم کمک می‌کند. وجود خلاصه یک کتاب یا سخنرانی این توانایی را به تو می‌دهد تا در هر زمان به ارائه سخنرانی و نشر علم در محیط پیرامون خود بپردازی.

نمونه‌ای را برای درک بهتر ذکر می‌کنم: سلسله درس‌های «التزکیة للمصلحین» از دروس بسیار مفید استاد ما احمد سید است - خداوند ما را از ایشان محروم نسازد - اهمیت این موضوع برای اکثر طلاب علم روشن شده است؛ می‌توانید این سلسله را خلاصه کنید تا فوایدی به دست آورید؛ از جمله:

(۱) سهولت مراجعه مداوم به آن.

(۲) مرور این ماده درسی و گفتگو درباره آن با دوستان؛ در این صورت مجالس شما سرشار از علم سودمند می‌شود و این از سخنان بی‌فایده بهتر است.

مهارت خلاصه‌نویسی برای طالب علم |

نمی‌توانم آنچه را دربارهٔ مجالس بسیاری از طلاب علم در دل دارم بازگو نکنم. مجالس به گفتگو دربارهٔ موضوعات داغ (ترند)، رد فلانی بر فلانی، نظر فلانی دربارهٔ فلانی، غیبت و... تبدیل شده است؛ همان چیزهایی که همهٔ ما به آن دچار شده‌ایم. نشست‌های بسیاری از طلاب علم از گفتگو دربارهٔ فقه، عقیده، علوم حدیث و مرور این دانش‌ها تهی گشته است. به همین دلیل بنده دوری از مجالس بسیاری از طلاب علم را برگزیده‌ام؛ چرا که محفلشان باعث ضایع شدن وقت و قساوت قلب می‌شود. الی الله المشتکی!

مبحث اول: قالب خلاصه‌نویسی

مقصود از این مبحث، ذکر قالبی است که خلاصه ما در آن ارائه می‌شود. قالب‌های متنوعی برای ارائه خلاصه وجود دارند که هر یک ویژگی‌ها و معایب خاص خود را دارند؛ بنابراین هر یک از این قالب‌ها ممکن است برای موضوعی مناسب و برای موضوع دیگری نامناسب باشد. این انواع عبارتند از:

۱. ارائه خلاصه به صورت نثری و روایی: به گونه‌ای که طالب علم به موضوع مورد نظر مراجعه کند و مطالب را به صورت داستان‌گونه بیان نماید. او می‌تواند برای این کار عناوین مشخصی تعیین کرده و مطالب را به بخش‌های مختلف تقسیم کند.

۲. ارائه خلاصه به صورت پرسش و پاسخ: به طوری که طالب علم هر مسئله‌ای را که می‌خواهد خلاصه کند، به صورت سؤال و جواب طرح نماید. از نمونه‌های این روش در میان کتاب‌ها می‌توان به کتاب «أعلام السنة المنشورة» تألیف حافظ حکمی - رحمه الله - اشاره کرد.

۳. ارائه خلاصه‌ها به صورت نمودار درختی و نقشه ذهنی.

تفاوت میان این انواع به شرح زیر است:

اول: این نوع از این ویژگی برخوردار است که می‌توانید اطلاعات را به تفصیل بیان کنید؛ زیرا فضای نوشتن در آن وسیع است. اما این روش از دشوارترین انواع خلاصه‌نویسی است و ممکن است فرد مبتدی در آن با مشکل مواجه شود. یکی از دلایل این دشواری، عدم توانایی طالب علم مبتدی در نگارش متن و ایجاد ارتباط بین جملات است؛ او یک بند را می‌نویسد اما نمی‌تواند آن را به بند قبلی یا بعدی ربط دهد، زیرا هنوز در این زمینه تجربه کافی ندارد.

دوم: این نوع با سهولت و راحتی همراه است؛ چه در نوشتن خلاصه و چه در مراجعه به آن. این روش برای مبتدیانی که در نوع اول با مشکل مواجه می‌شوند، بسیار مناسب است.

سوم: این نوع به شدت مختصر است و تنها به ذکر نکات کلیدی بسنده می‌کند، بدون اینکه توانایی تفصیل داشته باشد. این روش برای به دست

مهارت خلاصه‌نویسی برای طالب علم |

آوردن یک تصور کلی از یک کتاب یا سلسله‌درس مناسب است، اما برای ساختار علمی عمیق کافی نیست.

مبحث دوم: انواع خلاصه‌نویسی از لحاظ قالب متن اصلی

هدف از این بحث، برشمردن انواع قالب‌هایی است که متن اصلی پیش از تبدیل شدن به خلاصه در آن قرار دارد.

اول: کتاب‌ها

دوم: سخنرانی‌ها، که خود بر چند نوع هستند:

۱. سخنرانی‌های عمومی: چگونگی خلاصه کردن این نوع در مبحث بعدی می‌آید.

۲. سخنرانی‌هایی که شامل شرح متون علمی هستند: به دو صورت می‌توان با این نوع تعامل کرد:

نخست: خلاصه‌نویسی شرح در ذیل متن؛ به گونه‌ای که متن را به چند بخش تقسیم کنی و شرح هر بخش را زیر آن به شکلی خلاصه کنی که مفهوم را بدون اطاله کلام و تکرار متوجه شوی. در این روش باید مواردی را رعایت کنی که مدتی پس از نگارش، در فهم شرح به تو کمک کند؛ چرا که گاهی هنگام

مهارت خلاصه‌نویسی برای طالب علم |

نوشتن، چون تازه شرح را شنیده‌ای آن را به خوبی می‌فهمی، اما اگر مدتی از آن فاصله بگیری و بازگردی، می‌بینی که دیگر متن را متوجه نمی‌شوی.

دوم: خلاصه‌نویسی هم‌زمان متن و شرح؛ همراه با رعایت ترتیب و بازنویسی آن‌ها. مانند کسی که یک متن فقهی مثل «أخصر المختصرات» را با شرح شیخ با جابر می‌خواند و متن را همراه با شرح در یک جزوه بازنویسی می‌کند. این یک مرحله پیشرفته در خلاصه‌سازی است.

مبحث سوم: مراحل خلاصه‌نویسی

نخست: فهم مطالب

در خلاصه‌نویسی پیش از هر چیز باید سخنی را که قصد نوشتن آن را داری فهم کنی؛ فهم نکردن کلام چه بسا به طولانی شدن خلاصه با نوشتن مسائلی که نیازی به نگارش ندارند بیانجامد.

دوم: تفکیک مراتب و انواع کلام

می‌توان محتوای کتاب‌ها یا دروس را به چند بخش تقسیم کرد:

اول: توضیح فکر اصلی محتوا. در هر مادهٔ درسی، طرحی اصلی و اساسی وجود دارد که محور موضوع محسوب می‌شود و تعریف‌ها، مثال‌ها، قاعده‌ها و ضابطه‌ها را در بر می‌گیرد که همان فکر محوری بحث است. اکثر سخنان از این دسته‌اند و هستهٔ اصلی خلاصه‌نویسی را تشکیل می‌دهند؛ طالب علم در لایه‌لای سطور، فکر اساسی را استخراج کرده و بقیه را رها می‌کند. پیش از

شروع خلاصه‌نویسی در این بخش، حتماً باید شناختی نسبت به فکر اصلی داشت که از چند راه حاصل می‌شود:

الف- بررسی کلمات نخستین مؤلف؛ غالباً مؤلف در آغاز کتاب به خلاصه‌ای از فکر اصلی در یک یا دو خط می‌پردازد و سپس کلام را تفصیل می‌دهد. گاهی همین دو خط، خلاصهٔ مطلوبی است که شخص به آن اکتفا می‌کند.

ب- عنوان‌ها؛ با نگاه به عنوان فصل‌ها و ابواب، اندیشهٔ اصلی را خواهی شناخت و می‌توانی تشخیص دهی چه مطلبی باید خلاصه یا رها شود. در این بخش تنها به آنچه بر مقصود دلالت می‌کند اکتفا می‌شود.

دوم: تعریف‌ها که بر دو نوع هستند:

الف- تعریف‌های اصطلاحی: این نوع عیناً نوشته می‌شود و در خلاصه‌ها اهمیت بالایی دارد.

ب- تعریف‌های لغوی: در این نوع تنها به معنای لغوی، بدون ذکر ریشه و مصدر کلمه اکتفا می‌شود.

مثلاً در تعریف عقیده گفته می‌شود: از کلمه عقد گرفته شده که به معنای گره، بست و محکم کردن است. دیگر لزومی ندارد تعاریف طولانی لغوی موجود در کتاب‌ها ذکر شود؛ این کار نه از روی بی‌اهمیتی، بلکه به دلیل ضرورت خلاصه‌نویسی است.

مثال برای طولانی ذکر کردن تعریف لغوی:

ابن فارس می‌گوید: «حرف عین و قاف و دال بر گره و محکم نمودن چیزی دلالت می‌کند». این تعریف در مجموع از چهار معنا خارج نیست:

۱- محکم و استوار نمودن چیزی؛ مانند گره زدن طناب.

۲- پذیرفتن، محکم کردن و تأیید چیزی؛ مانند عقد نکاح، چنان که خداوند

متعال می‌فرماید: **{وَلَا تَعْرَمُوا عُقْدَةَ النَّكَاحِ}** [بقره: ۲۳۵] و نیز: **{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ}** [مائده: ۱].

۳- جمع کردن چیزی؛ مانند جمع کردن اطراف لباس.

۴- نیت و مقصود انسان؛ چنان که خداوند متعال می‌فرماید: **{لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ**

بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ} [مائده: ۸۹].

تمام این معانی لغوی کلمه عقیده است که لزومی ندارد طالب علم آن‌ها را در خلاصه ذکر کند.

سوم: ضابطه‌ها و قاعده‌ها؛ این موارد حتماً در خلاصه ذکر می‌شوند.

چهارم: مثال‌ها؛ تنها به یک مثال که مسئله را توضیح دهد اکتفا می‌شود و در صورت نیاز می‌توان مثال دیگری افزود. مثلاً در قاعده‌ای نحوی گفته می‌شود: علامت اعرابی مثنی در حالت رفع «الف» و در حالت نصب و جر «یاء» است؛ مانند: «جاء الرجلان، رأيت الرجلين، مررت بالرجلين». در این نوع غالباً به ذکر یک مثال بسنده می‌شود، مگر آنکه قاعده برای دشوار و مشکل باشد که در این صورت اشکالی ندارد برای واضح شدن امر، مثال‌های بیشتری بیاوری.

پنجم: استطرادها (حاشیه‌روی‌ها) که بر دو نوع هستند:

الف- استطرادهایی که ارتباطی به اصل موضوع ندارند و ارزشی برای ذکر ندارند؛ مانند داستان‌های شخصی مؤلف.

ب- استطرادهایی که با وجود عدم ارتباط مستقیم به موضوع اصلی، شایسته ذکر هستند. مانند سخن امام ابن تیمیه در کتاب «اقتضاء الصراط المستقیم» درباره چگونگی نماز پیامبر ﷺ؛ هرچند با موضوع اصلی کتاب ارتباط مستقیمی ندارد، اما سخنی ارزشمند است که شخص بلندهمت از آن نمی‌گذرد. ولی برای جلوگیری از طولانی شدن خلاصه، در نسخه اصلی نوشته نمی‌شود. پیشنهادات برای تعامل با این موارد:

۱) اختصاص فایلی جداگانه برای جمع‌آوری این نکات سودمند پراکنده.

۲) انتقال آن‌ها به فایلی که برای همان موضوع در نظر گرفته شده است؛ مثلاً مباحث عقیدتی در فایل عقیده و مباحث فقهی در فایل فقه.

ششم: تقسیمات و انواع؛ این موارد با اهمیت بوده و نوشته می‌شوند.

مبحث چهارم: انواع خلاصه‌نویسی نزد طالب علم

مقصود در این بخش، انواع موضوعاتی است که طالب علم به خلاصه‌سازی آن‌ها اهتمام دارد. این تقسیم‌بندی به گونه‌ای است که به طالب علم در تصور آنچه برای خلاصه نیاز دارد کمک کند؛ با این آگاهی که انواع ذکر شده جامع و مانع نیست، بلکه صرفاً تقریبی و اجتهادی است و قابلیت کم و زیاد شدن یا تقسیم‌بندی‌های دیگر را دارد.

موضوعاتی که طالب علم به آن‌ها می‌پردازد ممکن است به چند نوع تقسیم شود:

اول: ماده ساختاری مشترک.

مقصود از این نوع، دروسی است که تمام دانشجویان علوم شرعی در فرا گرفتن آن‌ها مشترک هستند و ساختار علمی اساسی بر آن‌ها بنا می‌شود. ذیل این بخش، هفت ماده قرار می‌گیرد: عقیده، فقه (و آنچه مربوط به قواعد

آن است)، اصول فقه، علوم زبان عربی، علوم حدیث، علوم قرآن و مسائل فکری.

چگونگی برخورد با چنین موضوعاتی:

۱- بر طالب علم لازم است که در هر کدام از این علوم، موضوعی بنیادی و اساسی را خلاصه کند؛ این کار سنگ بنای آن علم محسوب می‌شود.

۲- سپس دانشجو به سراغ ماده‌ای در سطح متوسط در آن فن برود و آن را در فایل جداگانه خلاصه کند و این منبع را به عنوان متن اصلی در آن علم قرار دهد.

۳- افزودن مطالب اضافی بر متن اصلی از میان کتاب‌های مفصل (مطولات)، بدون خلاصه‌سازی مجدد آن‌ها.

مثال: در علم اصول تفسیر، طالب علم ابتدا با موضوعی مثل کتاب «فصول فی اصول التفسیر» تألیف دکتر مساعد الطیار شروع می‌کند؛ آن را خلاصه کرده و به حفظ آن اهمیت می‌دهد. سپس به کتاب «التحریر فی اصول التفسیر» ارتقا می‌یابد، آن را خلاصه کرده و به حفظش اهتمام می‌ورزد؛ سپس بقیه

کتاب‌های دیگری را که در این علم مطالعه می‌کند، به همراه مطالب اضافه‌ای که در آن‌ها می‌یابد، به خلاصه کتاب‌تحریر می‌افزاید.

دوم: ماده تکمیلی.

مقصود موادی است که ساختار علمی را تکمیل می‌کنند، هرچند که طالب علم از آن‌ها بی‌نیاز نیست اما جزو پیکره و اساس اصلی آن به شمار نمی‌روند؛ مهم‌ترین این موارد، تاریخ و ادب است.

چگونگی برخورد با این نوع: اصل در چنین موادی این است که خلاصه نمی‌شوند، بلکه فقط از آن‌ها گزینش صورت می‌گیرد. در مطالعه ادبی خود، آنچه را برایتان دلپذیر است از اشعار و کلام فصیح و فاخر برگزینید، سپس آن‌ها را در فایل‌ی یادداشت کرده و به دو بخش تقسیم کنید:

الف- بخشی که باید حفظ شود.

ب- بخشی که گاهی اوقات تکرار شود.

مهارت خلاصه‌نویسی برای طالب علم |

در این نوع موضوعات اصل بر این است، ولی اگر کسی بلندهمت باشد و کتاب‌هایی اساسی را در این زمینه خلاصه کند تا برایش به عنوان یک منبع اصلی باشد، این مرتبه‌ای بزرگ برای افراد صاحب‌همت است. مانند کسی که کتابی از کتاب‌های حجیم تاریخ اسلام را خلاصه کرده و آن را منبع اصلی خود قرار می‌دهد تا همیشه به آن بنگرد و نکات ارزشمند و گرانبهایی را که به آن‌ها برمی‌خورد، به آن بیفزاید.

سوم: موضوعات تخصصی.

مقصود موضوعاتی است که جزو تخصص طالب علم است؛ زیرا این بخش از چنان اهمیت و دقتی برخوردار است که هیچ موضوع دیگری بدان پایه نیست.

روش تعامل با آن:

۱- نوع برخورد با این موضوع همانند برخورد با نوع اول است؛ ابتدا متن اصلی را خلاصه کن، سپس به سطح بالاتر صعود کن، سپس به سراغ کتاب‌های مفصل و بعد برخی کتاب‌های جزئی در این علم و آثاری برو که در اصل جز شخص متخصص کسی به آن‌ها نیاز ندارد.

مثال: کسی که می‌خواهد در علم حدیث تخصص کسب کند، لازم است برخی کتاب‌ها را ولو در جزئیات آن علم باشد خلاصه کند؛ مانند کتاب «مقارنه المرویات» نوشته دکتر ابراهیم اللاحم؛ چرا که خلاصه‌سازی این کتاب به هر طالب علمی پیشنهاد نمی‌شود، ولی فرد متخصص می‌تواند از آن بهره بسیاری ببرد. همانند خلاصه‌سازی مراتب راویانی که حافظ ابن رجب در «شرح العلل» ذکر نموده است؛ زیرا در چنین موردی فواید بسیاری برای کسی که قصد تخصص دارد وجود دارد.

ملاحظه: این سخن به صورت مجمل و تقریبی گفته شده است؛ وگرنه ممکن است طالب علم از آن عدول کند و این خروج از مطلب، نقصی در روش‌مندی او وارد نمی‌کند. آنچه ما ذکر کرده‌ایم حداقل ممکن در این زمینه است و هر که بر آن بیفزاید بهتر است؛ مثل کسی که برخی شروح «الفیه» را خلاصه کند، هرچند در لغت عرب متخصص نباشد، یا مانند کسی که بعضی کتاب‌های علوم قرآن مانند «اتقان» را خلاصه کند، هرچند متخصص نباشد. تمام این‌ها از جمله مسائلی است که دانشجو را ارتقا می‌دهد؛ اما با رعایت اولویت‌ها و

مهارت خلاصه‌نویسی برای طالب علم |

پرهیز از افراط در خلاصه‌نویسی به بهای از دست دادن تسلط بر علم و مرور آن؛ زیرا خلاصه‌نویسی تنها یکی از انواع ساخت علمی است و گونه‌های دیگری نیز هست که بدون آن‌ها ساختار کامل نمی‌شود. پس اگر خدا در این باب بر تو گشایش داد، مراقب باش!

مبحث پنجم: پرسش و پاسخ درباره خلاصه‌نویسی

پرسش: نسبت خلاصه به متن اصلی باید چقدر باشد؟

پاسخ: اول: در مورد سخنرانی‌ها، قاعدهٔ مشخص و ثابتی وجود ندارد؛ هر سخنرانی از حیث حجم اطلاعات و اهمیت مطالب با دیگری تفاوت دارد. ضابطه در اینجا رعایت نکاتی است که در مراحل خلاصه‌نویسی بیان شده است. اگر بخواهیم یک قاعدهٔ تقریبی بر حسب تعداد صفحات تعیین کنیم، بهتر است حجم مربوط به هر ساعت سخنرانی از ۶ صفحه فراتر نرود.

دوم: در مورد کتاب‌ها، اصل بر این است که خلاصه از یک‌سوم متن اصلی بیشتر نباشد؛ مگر اینکه کتاب برای شما اهمیت خاصی داشته باشد که در این صورت حداکثر می‌تواند تا نصف متن برسد.

پرسش: آیا خلاصه را باید حفظ کنم؟

پاسخ: می‌توان محتوای خلاصه‌ها را بر اساس نیاز به حفظ، به دو دسته تقسیم کرد:

اول، مواردی که باید حفظ شوند و عبارتند از: «تعریفات»، «تقسیم‌بندی‌ها»، «مثال‌ها»، «ضوابط و قواعد» و «تاریخ‌ها». دوم، مواردی که نیازی به حفظ ندارند و شامل بقیه توضیحات درس و شرح بخش اول است؛ یعنی این بخش‌ها را باید گهگاه مرور و تکرار کرد.

پرسش: خلاصه‌نویسی کاغذی بهتر است یا الکترونیکی؟ و نرم‌افزار پیشنهادی چیست؟

پاسخ: این موضوع بسته به روحیات افراد متفاوت است و نمی‌توان حکم کلی صادر کرد، ولی به دلایلی من نوع الکترونیکی را ترجیح می‌دهم، از جمله: سهولت ویرایش؛ سهولت فایل‌بندی، نظم و مرتب‌سازی که کار را برای خواننده روشن‌تر می‌کند؛ امکان بهره‌مندی جمعی از خلاصه‌ها با اشتراک‌گذاری آن‌ها؛ نگهداری فایل‌ها به روش‌های متعدد برای جلوگیری از آسیب یا از دست رفتن؛ و امکان باز کردن فایل‌ها در هر مکان.

اگرچه نسخه کاغذی یک مزیت دارد و آن کاهش خستگی و فشار چشم است که هنگام نگاه طولانی و نشستن پشت رایانه پیش می‌آید.

دوم: نرم‌افزارهای مورد اعتماد برای خلاصه‌نویسی عبارتند از Word یا Google Docs. هر یک مزایایی دارند؛ Word از نظر امکانات درون‌برنامه کامل‌تر است، اما Google Docs از لحاظ سهولت دسترسی و باز کردن از هر مکان -از جمله تلفن همراه- برتری دارد. می‌توان ترکیبی عمل کرد: خلاصه را در اصل در Google Docs نگه داشت و پس از تکمیل، آن را به فرمت Word تبدیل کرد و امکانات خاص Word را در صورت نیاز به آن افزود.

پرسش: آیا تکیه بر خلاصه‌های دیگران همان فایده را به من می‌رساند؟

پاسخ: بدون شک، خلاصه‌نویسی خودِ شما از درس بسیار بهتر از اتکا به خلاصه‌های دیگران است. مطالبی را که می‌خوانی خودت خلاصه کن، حتی اگر کسی آن‌ها را خلاصه کرده باشد؛ چون تو بهتر می‌دانی چه چیز باید بماند و چه چیز باید حذف شود و چه مطلبی به کارت می‌آید. افزون بر این، با نوشتنِ خودت به ثمراتی که از خلاصه‌نویسی انتظار می‌رود دست می‌یابی؛ اما اعتماد صرف به خلاصه‌های دیگران تمام این ثمرات را برایت فراهم نمی‌کند.

این یک اصل است؛ ولی برخی افراد وقت خلاصه‌نویسی ندارند. مثلاً مادرانی که به خاطر پرورش فرزندان و دیگر مسئولیت‌ها گرفتارند، یا جوانانی که ساعت‌های طولانی کار می‌کنند. اگر این افراد نتوانند خودشان خلاصه کنند، اشکالی ندارد که از خلاصه‌های دیگران استفاده کنند؛ با این توضیح که منظور از «اتکا» در اینجا استفاده برای مرور و تثبیت آموخته‌هاست. ولی مراجعه به متن اصلی امری ضروری است که خلاصه‌ها جای آن را نمی‌گیرند؛ چون متن کامل، مطلب را بسط می‌دهد تا فهم آسان‌تر شود.

پرسش: خلاصه‌نویسی باعث می‌شود در مطالعه عقب بیفتم؛ آیا این طبیعی است؟

پاسخ: بله، کاملاً طبیعی است. ممکن است یک سخنرانی را یک ساعت بشنوی، اما خلاصه‌نویسی آن سه ساعت وقت ببرد؛ یا خواندن پنجاه صفحه شاید یک ساعت طول بکشد، ولی خلاصه‌نویسی آن سه ساعت زمان بطلبد. در این باره چند نکته قابل ذکر است:

مهارت خلاصه‌نویسی برای طالب علم |

۱- خلاصه‌نویسی کار اضافه‌ای بر شنیدن یا صرفاً خواندن مطلب است؛ بنابراین طبیعی است که زمان بیشتری لازم داشته باشد. ۲- یکی از دلایل کندی دانشجوی، تمرین نداشتن در نوشتن و خلاصه‌برداری است؛ اما با گذشت زمان و استمرار، آن دشواری به تدریج آسان می‌شود. ۳- دانشجوی تازه‌کار در درک مطلب مشکل دارد و اگر هم‌زمان بخواهد خلاصه کند، کار سخت‌تر می‌شود. پس از یک یا دو سال تحصیل، خلاصه‌نویسی برایت بسیار راحت‌تر خواهد شد. ۴- باید به خود یادآوری کنی که یادگیری به صبر نیاز دارد و این امر با راحتی بدن هم‌ساز نیست؛ واقعیتی است که باید آن را پذیرفت. کسی که اهل استقامت نیست در علم کامیاب نخواهد شد. غبار تنبلی را از خود بتکان و برای خدمت به این امت فعال باش، زیرا امروز امت به جوانانش نیاز دارد. از خداوند کریم طلب کن که تو را در راه خدمت به کارگیرد و تنبل و سست نباش.

پرسش: آیا خلاصه‌نویسی نزد اهل علم امری پذیرفته‌شده بود؟

پاسخ: بله. نقل شده که ذهبی ۲۰۰ کتاب را تلخیص کرده بود و از شیوه حافظ ابن حجر نیز تلخیص کتاب‌های اهل علم بود. از معاصران نیز شیخ ابن عثیمین مجموعه‌ای از کتاب‌ها را تلخیص و منتشر کرد و شیخ عبدالکریم الخضیر بارها به این کار سفارش کرده است. به‌طور کلی تلخیص از عادت‌های اهل علم است و یکی از کوتاه‌ترین راه‌های تحصیل به شمار می‌آید.

پرسش: هنگام تلخیص آیا باید عبارت را دقیقاً همان‌گونه نقل کنم؟

پاسخ:

نخست: در آغاز راه طلب علم غالباً چاره‌ای نیست جز اینکه عبارت را همان‌گونه که هست نقل کنند؛ چرا که طلبه مبتدی ممکن است در بازسازی سخن به شیوه‌ای مناسب ناتوان باشد.

دوم: هدف تلخیص انتقال خلاصه فکر اصلی در بیانی فشرده است؛ اگر مؤلف آن را به خوبی بیان کرده است، همان عبارت را بگیرید، وگرنه خودتان عبارت مناسب و موجز را بسازید.

پرسش: آیا وقفه در تلخیص مطلب بر پیوند افکار در ذهن تأثیر می‌گذارد؟

پاسخ: بله، به‌طور کلی تأثیر دارد، اما چون گاهی وقفه ناگزیری پیش می‌آید، بهتر است کسی که می‌خواهد وقفه‌ای داشته باشد هنگام پایان فصل یا یک بند متوقف شود، تا هنگام ازسرگیری بتواند از بند جدیدی شروع کند.

پرسش: آیا جمع کردن خلاصه‌ها در یک فایل واحد سودمند است؟

پاسخ: بله، این کار برای دانشجو مفید است و پراکندگی مطالب درسی را از بین می‌برد. من یکی از دو روش زیر را پیشنهاد می‌کنم: ۱- جمع کردن خلاصه‌های دروس یک برنامه‌تحصیلی در یک فایل واحد: اگر دانشجوی یک برنامه‌مشخص هستید، بهتر است همه را در یک فایل مرتب‌گردآوری کنید تا مرور بعدی آسان‌تر شود. ۲- جمع کردن تمام خلاصه‌های یک درس در یک فایل: برای هر درس، همه خلاصه‌ها را در یک فایل قرار دهید تا مطالعه منظم‌تر و سازمان‌یافته شود.

پرسش: پیش از شروع به خلاصه‌نویسی چه توصیه‌ای دارید؟

پاسخ:

۱- پیش از هر چیز حواس‌پرتی‌ها را از خود دور کنید؛ چون آن‌ها به‌طور چشمگیری بر کیفیت و سرعت خلاصه‌نویسی تأثیر می‌گذارند. شبکه‌های اجتماعی را به‌طور کامل ببندید و اعلان‌های آن‌ها را خاموش کنید. بسیاری با اجرای این پیشنهادها از پراکندگی ذهن رها شده‌اند.

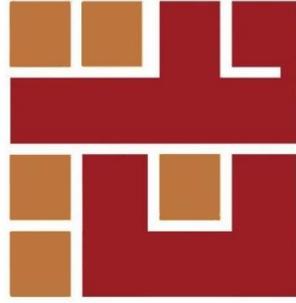
۲- اگر قرار است خلاصه‌ای از یک کتاب تهیه کنید، پیش از آغاز نگاهی به فهرست و مقدمه بیندازید تا تصویری کلی از آنچه در پیش دارید به‌دست آورید.

پرسش: آیا قبل از خلاصه‌نویسی باید مطلب را کامل گوش کرد یا خواند؟

پاسخ: نه، ضرورت ندارد. می‌توان مطلب را از همان بار اول مشاهده یا شنیدن خلاصه کرد.

پرسش: آیا خلاصه‌نویسی به صورت سؤال و جواب کافی است؟

پاسخ: بله کافی است، اما این روش همهٔ ثمره‌های مورد انتظار از خلاصه‌نویسی را فراهم نمی‌آورد؛ مثلاً عادت دادن نفس به نوشتن را محقق نمی‌سازد.

مرکز مطالعات متین

www.MatinStudies.com

t.me/MatinStudies

facebook.com/MatinStudies

Instagram.com/Matinstudies

X.com/Matinstudies